

Tam był kiedyś mój dom...

KSIĘGI PAMIĘCI GMIN ŻYDOWSKICH

WYBÓR, OPRACOWANIE I PRZEDMOWA

MONIKA ADAMCZYK-GARBOWSKA

ADAM KOPCIOWSKI

ANDRZEJ TRZCIŃSKI

WYDAWNICTWO

UNIwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

LUBLIN 2009

Spis treści

Księgi pamięci jako źródło wiedzy o historii, kulturze i Zagładzie polskich Żydów	11
Czym są księgi pamięci?	11
Recepcja ksiąg pamięci	22
Przed Zagładą	28
Zagłada	31
Krajobraz po Zagładzie	36
Pamięć w obrazach	40
Topografia rysowana z pamięci	45
Zamiast nagrobków	46
Symbolika obrazów	48
Wcześniejsze wzory i autorzy ilustracji	51
Inspiracja i kontynuacja	52
Układ i cele antologii	55
Zamiast macewy	87
Natan Mark, Białe gołębie i moja mama (Lesko 1964/1965).	89
Szmuel Drelichman, Nie jestem pisarzem ani poetą... (Rejowiec 1947)	89
Arie Sztuncajger, Macewa dla krasnostawskiej gminy (Krasnystaw 1948).	90
Stanisław Vincenz, Na Kol nidrej w bojańskiej bóżnicy (Kołomyja 1957)	91
Jona Chaim Kronenberg, Macewa mojego miasteczka (Biłgoraj 1956).	94
Redakcja, <i>Kronika wileńska</i> (Wilno 1974).	95
Awrum Suckewer, „Dom Wilna” w Tel Awiwie (Wilno 1974)	95
Icchok Grynszpan, Wspomnienia (Pruszków 1966)	97
B. Alkwit, Chełmska opowieść w stylu amerykańskim (Chełm 1954)	98
[autor niepodany], Łomżanie w Mexico City (Łomża 1957)	100
Moje miasteczko	103
Isroel Kaplan, Jak powstał kahał w Nieszawie (Włocławek 1967).	105
Jechiel Pojzner, Mój Aleksandrów (Aleksandrów Łódzki 1968).	107
Leopold Lewin, * * * (Piotrków Trybunalski 1991)	108
Icyk Manger, Między Stopczetem a Kołomyją (Kołomyja 1957)	109
P. Deromi (Popowski), Siedlce – syjonistyczne miasto (Siedlce 1956)	110
Anana Polak-Pas, Było sobie miasteczko Zakopane... (Nowy Targ 1979)	112

Josef Jeremiasz, Moje miasteczko Nadarzyn (Pruszków 1966)	115
Mosze Kneler, Moje miasteczko – Łańcut (Łańcut 1963)	117
Chaim Rathojz, Żydzi w Bełżcu (Rawa Ruska 1973)	121
Szymon Fridlander, Żydowska dusza miasteczka (Lesko 1964/1965)	124
Życie codzienne	127
Jakow Lajner, Żydowski dom sprzed półwieku (Tomaszów Mazowiecki 1969)	129
Jehoszua Birnbojm, Żydowscy tkacze (Pabianice 1956).	130
Rochl Kronenberg, Na jarmarkach (Biłgoraj 1956)	136
A. Ziger, Targowy piątek w Płocku (Płock 1945).	137
Pinchas Wintgerin, O tym, co zdarzyło się przy otwarciu targowiska miejskiego „wiata targowa” (Jarosław 1978)	138
Sara Chinski, „Kolonja Izaaka” (Sokółka 1968).	140
Rywka Lidzbarski-Karniszyn, Żydowskie przedszkole Rady Miejskiej w Mławie (Mława 1950)	142
Sz. Szwarz, Żydowscy studenci w Chrzanowie (Chrzanów 1949)	143
Frida Himblau, Pomoc medyczna w Pińczowie (Pińczów 1970)	147
Jehudit Ganuzowicz, Towarzystwo Ochrony Zdrowia (Lida 1970)	151
Stefan Pińczewski, Klub wioślarski z 1930 roku (Kalisz 1968)	152
[autor niepodany], Rozwój żydowskiego sportu w Nowym Sączu (Nowy Sącz 1970)	153
Jakub Holc, Kawiarnie i ich bywalcy (Kalisz 1968).	156
Mosze Lerer, Dawne żydowskie wesele w Chełmie (Chełm 1954)	159
Życie kulturalne	161
Jeszajahu Pudłowski, Żydowskie drukarnie (Piotrków Trybunalski 1965).	163
Mosze Roszgold, „Lubliner Tugblat” (Lublin 1952)	168
A. C. Majzels, „Myśl Żydowska” (Lublin 1952)	171
Mosze Slomon, Koło esperantystów (Łomża 1957).	171
Eljahu Gertel, Działalność na rzecz JIWO (Hrubieszów 1962)	172
Abraham Lustigman, Bohaterowie Szaloma Asza (Kutno 1968).	174
Binjamin Berman, Orkiestra „Makabi” (Włodawa 1974)	177
Joseph Tuchfeld, Żydowska młodzież i kultura (Rzeszów 1967)	178
Elazar Prashker, Szachy – żydowska gra w Piotrkowie (Piotrków Trybunalski 1991)	181
Szmuel Lejb Sznajderman, Rodzina artystyczna w Kazimierzu (Kazimierz Dolny 1970)	185
Isroel Aszendorf, Teatr Gimpla we Lwowie (Galicja 1964)	188
Wokół synagogi	191
Michael Walcer, Wielka synagoga w Łańcutie – legenda i rzeczywistość (Łańcut 1963)	193
Pinchas Goldman, Wielki bet ha-midrasz (Łańcut 1963)	199

Mosze Srebro, Wielka synagoga w Pułtusk (Pułtusk 1971)	201
J. Rojzman, Góra cadyka Elimelecha (Leżajsk 1969 lub 1970/1971)	206
Ester Lejbl-Rubinsztejn, Mój pierwszy dzień w chederze (Krzemieniec 1954)	207
Frida Himlblau (Koze), Edukacja początkowa żydowskich dziewcząt (Pińczów 1970)	209
Nachum Chinicz, Jesziwa w Lidzie (Lida 1970)	210
J. Rojzman, Żydowski cmentarz, czyli miejsce święte (Leżajsk 1969 lub 1970/1971)	216
Mendel Farber, Na cmentarzu (Szczepieszyn 1984)	218
Charakterystyczne postacie	219
Icchok Baszewis, Sylwetki (Biłgoraj 1956)	221
Nechemja Cuker, Kieszonkowcy na straży żydowskiej godności (Galicja 1945)	224
[autor niepodany], Skrzywdzeni i poniżeni – pomyłeńcy z Łomży (Łomża 1957)	225
Berl Robak, Parę sanockich typów (Sanok 1969/1970)	229
R. L. Masfanis, Melamedka Trejtelowa (Turzysk 1975)	231
Szymon Fridlander, Reb Szaje Berisz – pierwszy „rewolucjonista” w miasteczku (Lesko 1964/1965)	232
Mosze Mussler, Ekscentryk Heszeli Hołoszyc, „Heszeli chłop” (Strzyżów 1990)	234
Tradycja i nowoczesność	239
C. M. Rabinowicz, Kozieniccy chasydzi opowiadają (Kozienice 1969)	241
H. Gelernt, Ekspedycja Anskiego w Krzemieńcu (Krzemieniec 1954)	245
Chaim-Boruch Szternszus, Na dworze cadyka z Góry Kalwarii (Góra Kalwaria 1975)	248
Chaim-Boruch Szternszus, O tym jak cadyk pocieszał i doradzał (Góra Kalwaria 1975)	250
Perec Seifert, Zakładam oświetlenie elektryczne w domu cadyka (Bełż 1974)	252
Perec Seifert, Cadyk Issachar Ber odwiedza nasz hotel (Bełż 1974)	255
Eliezer Leichter, Tora i rewolucja we Włodawce (Włodawa 1974)	256
Eliezer Berger, Syjoniści przeciwko chasydom (Bełż 1974)	260
Jehuda Kelner, Zrzuciliśmy długie kapoty (Szczepieszyn 1984)	262
Zasłynęli w świecie	265
M. Sudarski, Doktor Ludwik Zamenhof – twórca esperanto (Białystok 1951)	267
J. Cudiker, Orlica, która wyfrunęła z Zamościa (Zamość 1957)	270
Jakow Botoszański, Dwaj płoczanie. Wariacja na temat Juliusza Verne’a i Nachuma Sokołowa (Płock 1945)	274
Efraim Kaganowski, Żydowska Warszawa i Icchok Lejbusz Perec (Warszawa 1955)	276
A. Szarbit, Okres rabinatu rabiego Meira Szapiro w Sanoku – kolebka „karty dziennej” i Jesziwy Mędrców Lublina (Sanok 1969/1970)	278
S. Szejnfeld, Młody Karol Radek (Tarnów 1954)	287

Abraham Chomet, Doktor Icchak Schiper (Tarnów 1954)	288
Jehoszua Zawoźnicki, Trzech żydowskich ministrów z Suwałk (Suwałki 1961)	290
R. Henes, Szmul Mordechaj (Artur) Zygielbojm (Chełm 1954)	292
Szmuel Lejb Sznajderman, Moja wizyta w Płońsku – mieście rodzinnym Dawida Ben-Guriona (Płońsk 1963)	296
[autor niepodany], Isaac Stern, krzemieniecki wirtuoz gry na skrzypcach (Krzemieniec 1965)	298
Z Polakami na dobre i złe	301
Ewa Feldenkreis, Oskarżenie o mord rytualny (Sandomierz 1993)	303
Icchok Berglas, Sprawa Rittera (Strzyżów 1990)	305
Josef Czepeliński, Żydzi mieszkający na chrześcijańskich ulicach (Międzyrzec Podlaski 1978).	306
D. Selkof, O polskim lekarzu (Krynki 1970)	309
Gedalja Browerman, Wieczorowe kursy polskiego (Biała Podlaska 1961)	310
Mosze Slomon, W polskiej szkole handlowej (Łomża 1957)	311
Matatjahu Szprigel, Jezus Chrystus w czapce (Leżajsk 1969 lub 1970/1971) . . .	312
Leon Wiesenfeld, Pogrom w Rzeszowie (Rzeszów 1967).	313
[autor niepodany], Sensacyjny proces dwóch zamojskich Żydów o „zbezczeszczenie krzyża” (Zamość 1957)	318
Chone Tiser, Żydzi jako goście na weselu księcia Sapiehy (Rawa Ruska 1973)	320
Binjamin Jeweli (Jewelewski), Rozwój miasta w latach niepodległości Polski (Nieśwież 1976)	320
Herszel Krim, Oskarżenie o mord rytualny w Szydłowcu (Szydłowiec 1974) . .	321
Isroel Icchok Ridelnik, Jędrək – o goju, który związał swój los z chmielnickimi Żydami (Chmielnik 1960)	323
Na zakrętkach historii	325
Cwi Kohen, Jakub Frank w Częstochowie (Częstochowa 1958).	327
Jakow Szacki, Wspomnienia Żyda z Będzina o powstaniach z lat 1831 i 1863 (Będzin 1959)	329
Dawid Sohn, Wielki pogrom w Białymstoku (Białystok 1951)	330
Leon S. Blatman, Misja ratunkowa profesora Izraela Friedlandera (Kamieniec Podolski 1966).	334
M. Szlomi-Fridman, Okres litewskiej okupacji (Suwałki 1961)	341
Kalman Lichtenstein, Pierwszy rok polskiego panowania (Słonim 1961)	343
Kalman Lichtenstein, „Biały orzeł” ponownie w Słonimiu (Słonim 1961)	344
Szolem Goldfarb, Lag ba-Omer przy grobie Berka Joselewicza (Kock 1961). . .	345
Jechiel Kesl, Belski chasyd odznaczony przez polski rząd Krzyżem Niepodległości (Rawa Ruska 1973)	346
Jechezkiel Friling, Icchok (Icie) Zichler, błogosławionej pamięci – chłopak z Frampola, który poległ w obronie państwa żydowskiego (Frampol 1966)	348

Między legendą a prawdą	351
Mosze Mesinger, Dlaczego Szczebrzeszyn? (Szczebrzeszyn 1984)	353
Fajge Etl Bojm, „Żydowska Szkoła” (Szczebrzeszyn 1984)	353
[autor niepodany], Legenda o synagodze Popera (Galicja 1945)	354
J. Najwelt, Złota Rojza (Galicja 1945)	356
„Włodzimierzanin”, Chana Rochl Werbermacher – ludmirska panna (Włodzimierz Wołyński 1962)	357
Kahat Kliger, Panna ludmirska modli się (Włodzimierz Wołyński 1962)	358
Tuwia Israel Kamiński, Legendy o Będzinie (Będzin 1959)	359
Mordechaj Cuker, Dybuk (Radom 1961)	361
Icchok Deutsch, Cud (Strzyżów 1990)	362
Icchak Gnozowicz, Rozmaite sposoby i środki, służące do przepędzania strachu i odczyniania uroków (Lida 1970)	364
Leon S. Błatman, Ślub na cmentarzu (Kamieniec Podolski 1966)	365
[autor niepodany], Łowicki folklor (Łowicz 1966)	366
Jehuda Safra (Lejbl Rodal), W Pińczowie już dnieje (Pińczów 1970)	367
Szneur Waserman, Chelmskie opowieści i anegdoty (Chełm 1954)	368
 U progu wojny	371
Dawid Awi-Menachem, Siedmiu będzińskich chaluców jedzie samochodem do Palestyny (Będzin 1959)	373
Szifra i Szolem Cymbalista, Przed pogromem (Przytyk 1973)	376
Tamar Kojfman, Podczas pogromu (Przytyk 1973)	376
Icchok Fridman, Nasza samoobrona (Przytyk 1973)	378
Monik Fiszbuch, Po raz ostatni w Zakopanem (Nowy Targ 1979)	380
Aharon Szeftel, Na Politechnice Lwowskiej (Ostróg 1987)	382
Motl Gold, Będziński Komitet Pomocy Uchodźcom Żydowskim z Niemiec (Będzin 1959)	385
Elja-Motie Boksztejn, Polski obóz koncentracyjny w Berezie Kartuskiej (Prużana 1958)	387
Jehoszua Grosbard, Ostatnia wystawa żydowskich artystów plastyków w Polsce (Warszawa 1955)	390
 Zagłada	397
Zusman Segalowicz, Co mi z tego? (Kazimierz Dolny 1970)	399
Mojsze Broderson, Faszystowski „humor” (Łódź 1943)	399
[autor niepodany], Życie religijne w getcie (Radom 1961)	401
Wolf Ajzenberg, Policjant Glat (Szydłowiec 1974)	403
Katriel Rozen, Obóz Janowski we Lwowie (Rawa Ruska 1973)	404
[autor niepodany], Wysiedlenie Żydów z Pruszkowa (Pruszków 1966)	406
Binjamin Orensztejn, Ostatni Pesach w szpitalu „Zofiówka” (Otwock 1948)	409
M. Szatner, Zagłada Przemyśla (Przemyśl 1964)	413
Aron Mosze Kuk, Doktor Leon Taube składa życie w ofierze (Belz 1974)	421

Israel Szwajcer, Które ze swoich dzieci powinna matka poświęcić w ofierze? (Zagłębie 1972)	423
J.F.N., Czy Żydzi z Zagłębia szli na śmierć jak owce na rzeź? (Zagłębie 1972)	425
A[braham] L. Bombe, Moja ucieczka z Treblinki (Częstochowa 1958).	427
Ada Lichtman, Bunt włodawskich Żydów w Sobiborze (Włodawa 1974)	432
Rajzel Grünapfel-Meth, Mój udział w powstaniu w Auschwitz (Oświęcim 1977)	434
Mosze Jechezkele, Polski arystokrata ratuje cadyka (Góra Kalwaria 1975)	435
N. Dukman, Dobrzy chrześcijanie (Kalisz 1964)	438
Szabataj Frankental, Uratowała życie trojga Żydów (Aleksandrów Łódzki 1968)	438
Stanisław Sobczak, Jak uratowałem dwunastu Żydów (Frampol 1966)	439
Jack Kubran, Jack i Lejka oraz ich polska wybawicielka pani Antonina Wyrzykowska (Jedwabne 1980)	442
Sala Warszauer, Zamiast modlitwy (Skarżysko-Kamienna 1973)	444
Powroty i pożegnania	445
Rochel Goldfinger, „Pozdrowienia” z domu... (Lubartów 1947).	447
Israel Anuszewicz, Co zostało ze Słonimia (Słonim 1961)	449
Aron Zysk, ks. Czesław Pniewski, Korespondencja (Stoczek Węgrowski 1974)	450
Mordechaj Canin, Kielce (Kielce 1956/1957)	451
Nachman Blumental, Lublin po drugiej wojnie światowej (Lublin 1952)	454
Chaim Szoszkes, Odwiedziny w dawnym Opatowie po Zagładzie (Opatów 1966)	460
Naftali Kanercuker, W Chmielniku w 1956 roku (Chmielnik 1960)	461
Redakcja, Pozostali przy życiu w Krzemieńcu (Krzemieniec 1965)	464
Chaim Kliger, Na grobie ojców (Włodawa 1974).	466
Ostatnie listy z Leżajska (Leżajsk 1969 lub 1970/1971)	476
Michael Pomeranz, Podróż bez końca (Szydłowiec 1989)	478
Pinchas Bibel, Polska (Szczepieszyn 1984)	481
Słowniczek terminów judaistycznych	485
Wykaz ksiąg pamięci	501
Bibliografia	599
Summary	603
Indeks osób	607
Indeks nazw geograficznych	625